

KÖNYVISMERTETÉS

Horace: Odes Book III. Cambridge Greek and Latin Classics. Edited by A. J. Woodman. Cambridge, Cambridge University Press, 2022.

Kőrízs Imre* ismertetője

© 2024 A szerző

Különös pillanat, amikor egy klasszikust új kommentárral vehetünk a kezünkbe; kicsit olyan, mintha ismét visszaülhetnénk az iskolapadba. Tony Woodman munkája ráadásul csakugyan tankönyv, az elsősorban az egyetemi oktatás igényeinek kielégítésére vállalkozó cambridge-i sorozatban jelent meg. Woodman csaknem olyan gyakorlott kommentátor, mint amilyen megszokott tárgya a kommentároknak a horatiusi költészet: a Virginia Egyetemről nyugdíjba vonult filológusnak ez immár a nyolcadik kommentárja, amelyek közül kettő is a zöld-sárga sorozatban jelent meg (Tacitus: *Annales IV*, 1990, R. H. Martinnal; valamint *Agricola*, 2014, C. S. Krausszal). Az új darab teljessé teszi a sorozat Horatius-komentárjainak köteteit, amelyek közül az első a *Levelek* második könyve és az *Ars poetica* Niall Ruddtól származó kommentárjával még 1989-ben jelent meg, eddigi legutolsó darabját pedig Kirk Freudenburgnek a *Szatírák* második könyvéhez írt kommentárja jelentette 2021-ben. (Az 1970-ben indított, de nemzedékek szemében alighanem már szinte öröktől fogva létező sorozat történetének első ötven évét Roy Gibson foglalta össze a *Trends in Classics* sorozat *Scholarship in the Making* című kötetében.)

Látva a könyvek különböző terjedelmét, önként kínálkozik, hogy az új kommentárt számszerűen összehasonlítsuk a korábbi Horatius-kötetekkel: a harminckét oldalnyi latin szöveghez a bevezetőt és az egyéb mellékszövegeket, listákat nem számítva háromszázöt oldalnyi kommentár járul, vagyis 9,5-szer több a kommentár, mint a szöveg. Ez nagyjából megfelel a Horatius-kötetek átlagának (8,4-szer több kommentár, mint amennyi szöveg), főként azt figyelembe véve, hogy az első két kötetben (*Epist. II*, Rudd és *Epist. I*, Mayer, mindkettő: 1994)

* Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. E-mail: imre.korizs@uni-miskolc.hu

ez az arány még csak körülbelül ötszörös, illetve hatszoros volt, vagyis a kommentárok idővel egyre részletesebbek lettek.

A kommentátori felfogásnak ugyancsak érdekes mutatója az angol fordításban is olvasható szöveg aránya. Ez a Horatius-szöveg szavainak számához viszonyítva – és csak a legalább két-szavas egységek parafrázisait számolva – az ódakötetekben a következő: c. I. (Mayer, 2012): 15,4 százalék; c. II. (Harrison, 2017): 33 százalék; c. III. (Woodman, 2022): 43,2 százalék; c. IV és *Carmen saeculare* (Thomas, 2011): 30,6 százalék.¹ A listából világosan látszik, hogy Woodman fordít a legtöbbet: a versek szövegének szinte a felét megadja angolul, sőt, ha egyes elszigetelt, önálló szavak angol fordítását is beszámítjuk, az arány alighanem el is éri az 50 százalékot. Ez különösen a könyv magyar olvasóinak tűnhet kimagaslónak, akik nemzedékek óta alighanem Borzsák István kalauzolásával – vagy azzal is – olvassák az ódákat: ugyanis nem szükséges egzakt számítás ahhoz, amit az *Auctores Latini* Horatius-köteteinek minden olvasója érzékelt – egyetemistaként akár meg is szenvedett –, hogy tudniillik Borzsák látványosan tartózkodott a magyarra fordítás általa bizonyára „iskolásnak” tekintett eszközétől.

Egy másik, szintén érdekes mutató a lemmába kiemelt szavak aránya. A számításhoz a mintát minden ódakötetből az első mintegy ezerkétszáz szó jelentette: ez az első kötetből az első kilenc vers, a másodikból az első tizenegy, a harmadikból az első öt, a negyedikből pedig az első négy, a *Carmen saeculare*-val kiegészítve. A kommentátorok tehát a következő arányban emeltek ki lemmába szavakat: c. I. (Mayer, 2012): 65,1 százalék; c. II. (Harrison, 2017): 88,9 százalék; c. III. (Woodman, 2022): 95,2 százalék; c. IV és *Carmen saeculare* (Thomas, 2011): 81,6 százalék. Woodman kommentátori gyakorlata ebből a szempontból is kiemelkedő, hiszen magyarázatai élén a maga több mint 95 százalékaival lényegében az ódák minden szavát megismétli. Ez konkrétan azt jelenti, hogy az olyan kötő-, illetve utalószavakat leszámítva, mint az *et, nec, cur, aut* vagy *huc* és *illum*, a harmadik könyv első öt verséből csak a következők nincsenek kiemelve: *Somnum reducent; nunc hiemes iniquas; delenit; permutem; hosticis; prospiciens; renascens; fortuna; ducente; referre sermones deorum; mecum uos eritis; uiator; inuiolatus; magnum illa terrorem; Ioui; Delius et Patareus Apollo; urbe Roma; uidi; non aliter tamen; tendens*.

A mennyiségiék után rátérve a minőségi vonásokra: a kötet bevezetőjének első része a *Politics and Poetry* címet viseli. Itt szellemes megfigyelés olvasható arról, hogy a Ludi Saeculares megörökítő feliraton szereplő megfogalmazás – *Carmen composuit Quintus Horatius Flaccus* – első négy szava egy kis asklépiadési sornak felel meg. Itt kerül szóba Gordon Williams immár lassan harminc éve, 1995-ben közzétett fontos felvetése arról, hogy Horatius apja nem holmi közönséges rabszolga lehetett, hanem egyike annak a három ezer embernek, aki a szövetséges háború idején római hadifogságba esett, és ideiglenesen, néhány évre rabszolgasorba süllyedt. Ebben a részben található még egy háromoldalas kronológiai táblázat is a történelmi és irodalomtörténeti események párhuzamos felsorolásával a szövetséges háborútól, illetve Catullus születésétől kezdve a *Sextilis* hónap átnevezéséig, valamint Horatius haláláig.

A második rész (*Book 3*) az első hat ódáról, illetve a könyvről mint egészről szól. Woodman a *Római ódák*, vagyis az első hat vers hagyományos összefoglaló elnevezése helyett a szemlegesebb stílusértékű „alkaiosi hexas” (Alcaid Hexad) elnevezést ajánlja, tekintettel arra, hogy

¹ A IV. könyvhöz a *Carmen saeculare*t is hozzászámolva, a II. könyvben a teljes szöveg, az I. és a III. könyvben az első huszonöt vers alapján.

Horatius minden ódája *eo ipso* római. Ez a rész néhány olyan megfigyelést is rögzít, amelyek az egyes versek kommentárjaiban köszönnek majd vissza. A szókincsről a *Vocabulary* című fejezet szól, az irodalmi modellekről és a versmértékekről a *Models and Meters* – az utóbbiban nem világos, hogy milyen megfontolásból nincs jelölve a sapphói strófa első három sorában a metszet.

Az ötödik rész külön, *'Artiste de sons'* címmel tárgyalja a horatiusi ódák hangzását, az aliterációkon túlmenően a szavak belsejében visszatérő hangok vagy hangcsoportok művészi hatásának szempontjából. A cím azonos Marouzeau 1936-ban megjelent tanulmányának címével, amely Woodman szerint szélesebb körű figyelemre érdemes. Marouzeau-nak a főként a hexameteres költeményekből vett példáit Woodman az ódák harmadik könyvéből származó példákkal egészíti ki, mondván, az ódákat „asszonáncok, alliterációk, anagrammák és szójátékok teszik elevenné”. Majd rögtön hozzáteszi: a jelenség szinte minden latin szerzőnél, még a prózáiróknál is megfigyelhető – de Horatius esetében ennek az eszköznek a használata gyakoribb és kifinomultabb. A példák azonban nem egészen meggyőzőek. A 3. 18–19. sorokból Woodman például az s, cul/ulc, d, ap, or betűket, illetve hangcsoportokat emeli ki: „non Siculae dAPes dulcem elaborabunt sAPorem”. Ha a kísérletet megismételjük egy teljesen találmányra kiválasztott szövegrészen, például az ifjabb Plinius levelei első mondatának első szavain, akkor ezeket az ismétlődéseket találjuk: re/er, rta/rat, ut/tu, ul, as, si, li, p, lo/ol, re, em – „Frequenter hortatus es, ut epistullus, si quuas Paulo curatus scripsissem, collugerem Publicaremque”. Mindenesetre nem úgy tűnik, hogy a jelenséget különösebben érdemes volna bevonni annak a kérdésnek a vizsgálatába, hogy „Horatius előadásra szánta-e az ódáit, és ha igen, miféle?”.

A Horatius-kommentárok futó áttekintését nyújtja a XIX. század végétől a *Scholarship* című hatodik rész, idézve Stephen Harrisonnak azt a négy sorosát is, amelyre Nisbet és Hubbard kommentárja ihlette a filológust, és amelynek hevenyészett magyar fordítása talán ez lehetne:

A kötet szerzői: Nisbet és Hubbard.
Melyik rész kié is? Össze ne kavard!
Döntsd el te, olvasó! Igaz, nem hamis:
értelme mindennek nincs is, és van is.

A *Text* című utolsó rész a kiadás szövegével foglalkozik. Figyelemre méltó a felvetés, hogy van olyan jelenség, amelyet csak egy végig nagybetűt használó szövegkiadás tudna megfelelő kétértelműséggel közvetíteni: a 4. 73–74. sorokban olvasható alanyesetű főnév ugyanis odáig, hogy „iniecta monstris terra”, köznévként tűnik, ezután viszont tulajdonnévként: „Terra dolet suis / maeretque”. Szintén érdekes az ódák egyes szereplőinek tulajdonítható egyenes idézetek felismerésének és jelölésének nehézsége, különös tekintettel arra, hogy „az ódával összeegyeztethetetlen a színpadi utasítások alkalmazása”. Az ódák szövegéhez mintegy száz szövegkritikai jegyzet járul, ami a sorozat Horatius-köteteit tekintve magas szám, a hexameteres költeményekhez és az ódák első könyvéhez ugyanis egyáltalán nem társul szövegkritikai apparátus, az első és negyedik könyv szövegéhez pedig mindössze huszonöt-huszonöt jegyzet csatlakozik. Woodman gyakorlata e tekintetben tehát az epódosokat kiadó Mankinéhez (1995) hasonlít, az utóbbi ugyancsak mintegy száz jegyzetével. A szövegkritikai apparátus egyik jegyzete szerint a 18. óda 10. sorában Woodman saját konjektúrája a hagyományozott

Decembres helyett *Apriles*, mondván, a Faunus-ünnep kulisszái kimondottan tavaszi időpontra utalnak.

A kommentárok nyelvi és tartalmi tekintetben is megfelelő segítséget jelentenek a latin szöveg elsődleges megértéséhez. Talán még egy átlagon felüli felkészültségű érettségiző is végig tudja olvasni vele a verseket. (A görög irodalmi háttér fájoan szerény volta miatt Woodman joggal mentegetőzik.) A számos eredeti megfigyelés közül érdemes kiemelni a 14. óda 22. sorához (*murream nodo cohibere crinem*) írt jegyzetet, amely szerint nem arról van szó, hogy arra szólítanak fel Neaerát (*dic et argutae properet Neaerae*), hogy ne csinálja meg a frizuráját, csak gyorsan kösse fel a haját, hanem arról, hogy persze készítse el a *nodust*, ezt a maga korában dokumentáltan népszerű frizurátípust, amely nélkül nyilván ki se lépne az utcára – csak gyorsan tegye.

Néhány további megjegyzés a kommentárokhoz.

1. 37–38: *sed Timor et Minae | scandunt eodem quo dominus* – Woodman, átvéve a Nisbet és Rudd kommentárjában is olvasható magyarázatot („the verb suggests the height of the new building as opposed to *humilis domos* (22)”) a *scando* igét úgy értelmezi, hogy az a magas épület felsőbb szintjeire való feljutást jelenti. A versben azonban nincs szó az épület magas voltáról, a 22. sor a *humiles domosszal* pedig túl messze van. Közel van viszont, rögtön az idézett rész után az, hogy *neque | decedit aerata triremi et | post equitem sedet atra Cura*. Vagyis itt bizonyára inkább arról van szó, hogy a Félelem és a Szorongás együtt utazik az emberrel, ugyanarra a közlekedési eszközre szállnak: lóra vagy hajóra – *scandit aeratas uitiosa nauis | Cura* (c. 2. 16. 21–22); *cum prima in proelia iunctos | conscendebat equos* (*Aen.* 12. 635–736) – és a fekete Gond sem marad le róla. A *neque* tehát nem úgy értelmezendő, hogy „és nem száll le a hajóról a Gond...”, hanem úgy, hogy – a Félelemhez és a Szorongáshoz hasonlóan – „a Gond sem száll le a hajóról, és a lovas mögött is ott ül”. (Borzsák: „*sed Timor et Minae ... et ... atra Cura*: [...] üldözik, és nem hagyják nyugodni a tengeren, hadihajón vagy [...] lovon menekülő gazdagot.”)

4. 11: *ludo fatigatumque somno* – játékban ki lehet fáradni, de álomban? A Homéroszt („*Il.* 10. 98, *Od.* 12. 281; cf. *Od.* 6. 2”) felidéző kifejezést értelmezve Woodman arra kényszerül, hogy zeugmának tartsa, mondván, a *somno* mellé valami olyasféle participium értendő, mint mondjuk az *oppressum*, és így fordítja: „gired with play an <overcome> by sleep”. (Borzsák hasonlóképpen: „az elkószált gyermek persze a játékba fáradt bele, az álom pedig lenyűgözte a kimerültet.”) Azt hiszem, nem erről van szó. Hasonló problémát vet fel a *Metamorphoses* 3. énekének 608. sora, ahol ez áll Bacchusról: *ille mero somnoque gravis titubare videtur*, az előtte lévő sorban pedig ez: *virginea puerum ducit [sc. Opheltes] per litora forma*. Nyilvánvaló, hogy a részeg, lányos fiatalembernek gondolt, tántorgó isten nem alszik, csupán elnehezült a bortól és az italozás következtében beállt álmoságtól. Hasonlóképpen Cicero egyik levelében: *Sed neque haec digna longioribus litteris, nec erat, quod scriberem, et somnus urgebat* (*ad Att.* 12. 10). Nyilvánvaló, hogy itt is álmoságról, nem pedig magáról az álomról van szó (a Winstedt-féle, régi Loeb-fordítás szerint: „I’m very sleepy”). Azt hiszem, ez a helyzet Horatius versében is: a *somnus* itt sem álmot, hanem álmoságot jelent, annál is inkább, mert a *somnolentia* nem használható sem aiol versmértékben, sem hexameterben.

30. 1: *Exegi monumentum aere perennius* – a sor utolsó szavát Woodman szerencsésebb választásnak tartja az *aeternus*-nál: „H. goes one better by changing *perennis*, which is used of literary longevity by Cat. 1.10, Lucr. 1.118 and Stat. *Silv.* 5.1.12 and has an ‘implication of immortality’”. Csakhogy Catullus ajánlóversének hangneme ironikus, Lucretius falevelekről

beszél (*Ennius [...] primus amoeno detulit ex Helicone perenni fronde coronam*), a *Silvae* pedig már Horatius ismeretében született. Ráadásul nem úgy tűnik, mintha a költők kimondottan kedvelnék a *perennis* szót: az *Aeneis*ben egyszer szerepel (9. 79), miközben az *aeternus* huszonnégyszer, a *Metamorphoses*ben a *perennis* és az *aeternus* aránya 4:11, Horatiusnál pedig a nyolc *aeternusszal* szemben a *perennis* csak kétszer szerepel. A másik előfordulás ráadásul a következő: *perennis [...] aquae*, 1. 15. 15–16, ami teljesen egybeváág például Livius szóhasználatával, akinél a szó jelentése „örökkévaló” vagy „végtelen” helyett következetesen „folyamatos”, „szakadatlan”. Gyakran vízfolyás jelzőjeként: 1. 21 *perenni [...] aqua*; 4. 30 *perennes amnes*; 42. 12 *ex perenni fonte*; 42. 54 *fontibus perennium aquarum*. Illetve a megszakítatlan, szüntelen katonáskodásról van szó: 5. 2 *perennem militiam*, mint néhány mondattal feljebb: *continuatae militiae*. Propertiusnál nyolc *aeternus* mellett ötször fordul elő a *perennis* (ebből egyszer vízzel kapcsolatban – *perennis aqua* 3. 5. 30 –, kétszer pedig abban az összefüggésben, hogy valakinek folyamatosan, állandóan szerencséje van – *fortuna perennis* 3. 18. 25). Tibullusnál az *aeternus* nyolcszor fordul elő, míg a *perennis* egyszer sem használja. Egyébként Catullus versében sem örökkévalóságról van szó, hanem kimondottan arról, hogy a kötet egy évszázadnyi időtartamnál is tartósabbnak bizonyul (*plus uno maneat perenne saeclo*).

Mindezek fényében úgy tűnik, Horatius szóhasználata meglehetősen rendhagyó, és mint ha már a vers lelegején azt érzékeltetné, hogy az emlékmű, amelyet maga után hagy, tartósabb a bronznál, és nemcsak az időt bírja jobban, de ellenáll szélnek és esőnek is, amire – legalábbis amíg Róma áll – az alkotó garanciát is vállal. Vagyis a versnek már az első sorában megjelenik az a humor és önirónia, amelyet olyan meggyőzően mutatott ki David West a költemény további részében.

Mindent egybevetve Tony Woodman személyében nagyszerű kalauzra lelnek a Horatius ódaköltészetével frissen ismerkedők, azok pedig, akik már régebben kezdték ezt az ismerkedést, remek partnerre új szempontok kialakításához és saját elképzeléseik felülvizsgálatához. Egyetlen pontot találtam, ahol a könyv biztosan tovább javítható: a 382. oldal válogatott bibliográfiájában szereplő Kiessling nevéből hiányzik az l betű.

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

